

HAN DÖNEMİNDE HUN-ÇİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

(M.Ö. 206 - M.S. 220)

AYŞE ONAT

Ortaasya'da büyük bir imparatorluk kurarak, siyasal bir üstünlük sağlayan Hunlar'ın yayılmış oldukları bölgelerin, tüm ihtiyaçlarını karşılayamadığı göz önüne alınırsa, yağma ve vergilerin dışında, başka kaynaklara dayanmak zorunda olduğu gerçeği ortaya çıkar. Güneylerindeki yerleşik ve ziraatçi bir devlet olan Çin, Hunlar'ın ihtiyaçlarının karşılanması bakımından zengin bir kaynak teşkil etmiştir. Bu bakımdan Han döneminden itibaren, Hunların Çin ile nasıl bir ekonomik ilişki kurmuş olduklarını, az da olsa, mevcut Çince belgelerin yardımı ile gün ışığına çıkarılmaya çalışılmıştır. İşte bu makalede de, sözü edilen konu üzerinde bilinenlere katkı olabilecek kimi belgesel bilgiler verilecektir.

Han Dönemindeki Çin'deki Dış İlişkiler ve Ekonomi Siyasetine Kısa Bir Bakış:

Çin tarihinde, M.Ö. 206 — M.S.220 yılları arasında, oldukça uzun süren Han Devri, Çinlilerin, özellikle siyasal ve kültürel yönden büyük gelişmeler gösterdikleri bir dönemdi. Bu dönemdeki Hun-Çin ekonomik ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu tarihler arasındaki Çin'in dış politikasını ve buna bağlı olarak da ekonomisi üzerinde kısaca durmak gerekir.

Dış Politika: Han Sülalesi M.Ö. 206 yılında kurulduktan sonra, dış politikada ağırlık, Hunlar'la ilişkide yoğunlaşmıştır. Bu sülâle başa geçtikten sonra, kendinden önceki yönetimleri uzun süre meşgul eden problemleri de devralmıştır. Bu sorunların en büyüğü, şüphesiz ki, M.Ö. IV. yy. dan itibaren, kuzey ve kuzey-batıdan Çin için devamlı tehlikeler yaratmış olan Hunlardı. M.Ö. III. yy. da Ortaasya'da büyük bir imparatorluk kurmayı başaran Hunlar'ın, Çin'e ilk büyük saldırıları, M.Ö. 201-200 tarihlerinde olmuştur. Bu yıllarda, Büyük Hun İmparatorluğu hükümdarı Mete (M.Ö. 209-174), Çin imparatoru Kao Tzu'yu Ping-Ch'eng'¹ da yedi gün süreyle

¹ P'ing-ch'eng Bugünkü Shanshi eyaletinde Ta-t'ung hsien'in güneyinde bulunur. Chung-kuo ku chin ta tze tien, Shang-wu ch'u pan, Taiwan 1966, s. 212. Bundan sonraki notlarda bu sözlüğün adı kısaltılmış olarak (CKKC) verilecektir.

kuşatmış ve mağlup etmiştir. Bu yenilgiden sonra, iki hükümdar arasında barış ve dostluk (kardeşlik) anlaşması imzalanmıştı. Hun ve Çin imparatorlukları arasındaki bu ilk siyasal andlaşmayla, Çin, Hunlar'a vergi veren bir devlet durumuna gelmişti. Çin imparatorluğu için onur kırıcı olarak kabul edilen bu andlaşma, Hun İmparatorluğu'nun, birlik içinde ve kuvvetli olduğu sürece tek taraflı ve Hunlar lehinde gelişmiş ve uygulanmıştır. Wu-ti (M.Ö. 140-87)'nin tahta geçmesiyle Çin'in dış politikası değişikliğe uğramış ve buna bağlı olarak da, iki devlet arasındaki barış ve dostluk andlaşmasının yıllık vergi maddesi, Çin'in lehine çevrilmeye çalışılmıştır. İmparator Wu, ilk defa olarak, Hunlar'a karşı siyasal bir üstünlük kurabilmek amacıyla, o zamana kadar uygulanmış olan savunma politikasından vazgeçerek, saldırıya geçmiştir². Ancak Hunlara karşı tek başına başarılı olamayacağına inandığından, kendisine yardım edecek ve destekleyecek bir müttefik arama girişiminde bulunmuştur. Bu amaçla da, Hun İmparatorluğu tarafında üst üste yenilgiye uğratarak, memleketlerini terkeden ve batıya yerleşen Yüeh Ch'ilere³, Chang Ch'ien⁴ adlı bir elçi göndermiş ve anlaşma teklif etmiştir. Ortaasya'daki Hun egemenliğine karşı Batı memleketlerine⁵ elçi yollanması, Çin Tarihi açısından büyük bir önem

² Hunlarla yapılan anlaşma gereğince, verilen hediyelerin gittikçe artmasının Çin için onur kırıcı bir durum olduğu ve hazineye büyük bir yük getirdiğini ileri süren sınır orduları subaylarından Wang Hui ve bazı kişiler, Hunlara karşı sert tedbirlerin alınmasını ve saldırıya geçilmesini teklif etmişlerdi. Diğer tarafta, İmparatorluk sekreteri Han An-kuo ise bu fikre karşı çıkmış ve tersini savunmuştur. Çin kaynağı Han Shu 52, 2398-2405 de bu önerilerle ilgili uzun tartışmalara yer verilmiştir. Sonuç olarak, İmparator Wu, Hunlara karşı "saldırı" politikası izlemeye karar vermiştir.

³ Orta asya'da Hunların en büyük rakiplerinden biri sayılan Yüeh Ch'iler Mete ile oğlu tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra, büyük bir kısmı batıya göç ederek yerleşmişlerdi. Bundan sonraki dönemlerde faaliyetlerini bu bölgede yoğunlaştırmışlardır. Bu kavim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. B. Ögel, "Eski Ortaasya Kavimleri Hakkında Araştırmalar I (Yüeh Ch'iler)", D.T.C.F. Dergisi, cilt XV, sayı 1-3, 1957, s. 247-278.

⁴ Chang Ch'ien, Batı Asya özellikle Türkistan ile ilgili önemli bilgiler vermiş olan bu kişi, Çin'in en ünlü seyyah ve elçilerinden biridir. M.Ö. 138 yılında başlayan batıya seyahati ile ilgili bilgiler, *Shih chi 123, Han Shu 61, Han Shu 96 A-B bölümleride verilmiştir. Ayrıca bkz. F. Hirth, "The Story of Chang Ki'en, China's Pioneer in Western Asia", Journal of the American Oriental Society XXXVII. 1917, s. 89-152.*

⁵ Türkistan bölgesi, özellikle Tarım nehrinin suladığı "Doğu Türkistan" Han dönemi kaynaklarında Hsi Yü (Batı memleketleri) olarak geçmektedir. Belgelerden anlaşılacağı üzere, önceleri bu bölgede devlet sayısı 36 iken daha sonra sayıları artmış ve 50 ye kadar yükselmiştir. Bölge üzerinde hakimiyet kurmayı başaran Hunlar, Çin'in batıya açılmasıyla birlikte, onlarla büyük bir hakimiyet mücadelesine girişmişlerdir. "Hsi Yü" ile ilgili olarak Çin kaynaklarında ayrı bölümler açılmış ve bu bölümler bazı batılı araştırmacılar tarafından

taşıır. Çünkü Batı ile ilk ilişki kurulması, bu zamanda gerçekleşmiştir. Ancak batıda beklediği desteği bulamayan Çin'in, Hunlar'la tek başına mücadele etmek durumunda kaldığını görmekteyiz. Büyük çabalarla meydana getirilen Çin orduları, zaman zaman ağır yenilgilere uğramalarına rağmen, Ordos ve Kansu gibi önemli merkezleri ellerine geçirmişler ve Hun İmparatorluğu'nun sarsılmasına neden olmuşlardır. Hunlar'ın ikiye ayrılmalarından sonra, Hun-Çin ilişkileri hem siyasal, hem de ekonomik değişmelere uğramıştır. Çin bundan böyle, Hunlar'ın yeniden birleşerek güçlenmelerine engel olmak için çeşitli politik ve ekonomik önlemler uygulamıştır.

Ekonomik politika: Bilindiği gibi, bir devletin dış politikası, ekonomisi ile yakından ilgilidir. Birinin değişmesi, diğerini büyük ölçüde etkiler. Bu bakımdan imparator Wu devrinde, dış politikanın değişikliğe uğraması, yeni ekonomik gelişmelere yol açmıştır. Bu dönemde, müttefik bulmak amacıyla uzak bölgelere gönderilen elçilik heyetleri ve hediyeler, Hunlar'la yapılan savaşlar, devlet hazinesini sarsmıştı. Yeni gelir kaynakları yaratılması amacıyla demir, içki ve tuz gibi maddeler devletin tekeline alınmıştır. Bu konuyla ilgili uygulamalar, bir belgede şöyle anlatılmaktadır:

“— Onbinlerce li⁶ uzaklıkta, Batı memleketlerine gönderilen hediyeler, Hunlar'a karşı yapılan seferler için, planlanandan daha fazla harcamalar olmuştur. Harcamalar kâfi gelmediğinden, devlet içki, tuz ve demir gibi maddeleri tekeline almıştır. Ayrıca deri ve beyaz metalden para kullanılması emredilmiştir. Araba ve gemilerden vergi alınmaya başlanır, hatta evcil hayvanlar için aynı yola başvurulmuştur⁷.”

İmparator Wu döneminde, devletin bütçesinin doldurulması ve harcamaların karşılanması amacıyla, yukarıdaki belgeden anlaşılacağı gibi bu şekilde ekonomik önlemler ve düzenlemeler getirilmiş olduğu görülür.

Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri

Çin'in dış politikasını ve ekonomisini bu şekilde kısaca özetledikten sonra, Han dönemindeki Hun-Çin ekonomik ilişkilerine geçelim. Bu ilişkiyi iki ana gruba ayırarak inceleyebiliriz.

tercüme edilmiştir. Bkz. J.M.M. de Groot, “Die Westlande Chinas der vorchristlichen Zeit”, Berlin 1926 (Shih chi 123); J.M.M.'de Groot, “Die Westlande Chinas in der vorchristlichen Zeit”, Berlin 1926 (Han Shu 96 A-B).

⁶ Li, Çince bir uzaklık birimidir. Yaklaşık olarak 1 Li, 576 m. dir. Tse Yuan, s. 1504.

⁷ Han Shu (PN) 96 B, 10 b de yer alan Pan ku'nun sözlerinde bu olayla ilgili bilgiler verilmektedir. Sözüni ettiğimiz bu kaynak daha sonraki notlarda kısaltılmış olarak “HS” biçiminde geçecektir.

I. Çin İmparatorlarının, Hun Hükümdarlarına göndermiş Oldukları Hediyeler

Hemen hemen bütün Han dönemi ve ondan önceki yönetimler zamanında en büyük dış tehlikenin, Hunlar'dan gelmiş olduğunu daha önce de belirtmiştik. Çin'in kuzeyinde geniş alanlarda yaşayan Hunlar'ın, buralardan tüm ekonomik ihtiyaçlarını karşılayamadıklarından, güneye sınır bölgelerine yaptıkları akın ve yağmaların, ekonomik bir gaye ile olduğu düşünülebilir. Hunlar'ın akın ve yağmalarını anlatan bir çok belge, bu olayı kanıtlamıştır. Hunlar'ın güçlü bir imparatorluk halinde buldukları dönemde, Çin sınırlarındaki bu yağmaların yanı sıra, kendilerine tâbi devletlerin göndermiş oldukları vergi ve hediyeler de onların ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan diğer bir kaynaktı. Hun Hükümdarı Mete ile Çin İmparatoru arasındaki dostluk ve barış andlaşması⁸, siyasal olduğu kadar, ekonomik bakımdan da büyük önem taşır. Bu andlaşma ile Çin her yıl muntazam olarak Hunlar'a ipek, şarap, pirinç ve diğer yiyecek maddeleri vermeye taahhüt ediyordu. Çin'in hediye olarak kabul ettiği bu tür yiyecek ve giyecekler, Mete'den itibaren diğer Hun İmparatorluğu hükümdarlarına da verilmeye devam edilmişti. Hun hükümdarlarının tahta çıkışlarından sonra iki devlet arasında yenilenen eski andlaşma ile birlikte, Çin İmparatoru'nun çeşitli hediyeler göndermesi âdet olmuştu. Bunların neler olduğu ve miktarları, belgelerin bir kısmında açıkça ortaya konmuştur. M.Ö. 174 yılında (Mete'nin ölümünden biraz önce) Çin İmparatoru Wen'in mektubunda, verilen hediyeler hakkında şunlar yazılmaktadır: İmparator Wen, kendi eşyaları arasından seçilmiş, çiçeklerle süslü ipekli bir elbise, işlemeli bir iç elbisesi, ipekten uzun tören elbisesi, altın bir tarak, altın işli bir kuşak, yine altın işlemeli deri bir kemer ile, 10 Pi⁹ çiçekli ipekli kumaş, 20 Pi brokar kumaş, 40'ar Pi açık yeşil ve koyu kırmızı ipekli kumaş" hediye etmiştir¹⁰. Kaynaklardaki belgeler, Hun hükümdarlarının, Çin mallarına karşı büyük ilgi ve istek göstermiş olduklarını yazarlar. Bu

⁸ Bu anlaşmanın maddeleri şunlardır:

- a) Çinli bir prenses, Hun hükümdarı ile evlendirilecek.
- b) Çin her yıl, belirli miktarda, Hunlara ipek, şarap, pirinç ve bunun gibi yiyecek maddeleri verecek.
- c) Her iki hükümdar kardeş sayılacak.
- d) Çin seddi, her iki devlet arasında sınır olacak HS 94A, 3754 (Le-tien baskısı, Taiwan 1974).

⁹ Top, tomar veya parça karşılığında, kumaş için kullanılan bir ölçü birimi. Ayrıca, at için "baş" (sayı birimi) olarak da kullanılmıştır.

¹⁰ Shih Chi 110, 2897 (Daha sonraki notlarda 'SC' olarak geçecektir. Le-tien baskısı, Taiwan 1974); HS 94 A 3579.

konuyla ilgili olarak, Hun hükümdarlarının hizmetine girmiş Chung-Hang-yüeh adlı bir Çinli şöyle konuşmuştu:

“Hunlar’ın gücü esasında, yiyecek ve giyeceklerinin Çinlilerinkinden farklı olmasından ileri gelmektedir. Bu bakımdan Çin’e bağlı değillerdir. Bugün Hun Hükümdarı, Çin hediyelerine karşı büyük bir ilgi duymakta ve Hunlar’ın âdetlerini değiştirmeye çalışmaktadır. Çinliler gönderdikleri bu hediyelerle, Hun devletini kendilerine bağlamak düşüncesindedirler. Çin, size, ipekli bir elbise gönderdiğinde, bunu giyerek atla çalılıklar arasında, dolaşın, kısa bir zaman içinde, elbiseleriniz parçalanacaktır. O zaman ipeğin deri gibi mükemmel ve kullanışlı olmadığı görülebilir. Yine bunun gibi, Çin yiyecekleri aldığınızda, bir köşeye atın ki, süt ve kıymızdan daha lezzetli olmadığı görülsün ¹¹.”

Yukardaki konuşmalardan anlaşılacağı üzere, Hunlar’ın kendi yiyecek ve giyeceklerden vazgeçmemelerini, ekonomik bakımdan, Çin’e bağımlı olmamaları önerilirken, Çin’in bu hediyeleri göndermesinden götüğü esas amacın, Hunlar’ı kendilerine tâbi kılmak olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak bu Çinli’nin görüşleri, Hun hükümdarlarının tutumunda değişiklik yapmamış, Mete’nin oğlu Lao Shang ve Chün Ch’en eski andlaşmayı yenilerlerken, imparatorun gönderdiği hediyeleri de kabul etmişlerdir. Hun hükümdarlarının almış oldukları bu hediyelere karşın, kendilerinin ne vermiş oldukları belgelerde açık değildir. Yalnızca Mete’nin bir mektubunda, dostluk sembolü olarak bir deve, iki binek atı ve sekiz araba atı göndermiş olduğu görülmektedir ¹². Bu kısa belgeden, andlaşma gereğince Çin’in her yıl göndermek zorunda bulunduğu hediyelere karşılık olarak, Hun hükümdarları dostluğunu göstermek için sembolik bir şekilde hediye verdiği anlaşılmaktadır. Aslında Mete zamanında Çin vergi veren bir devlet olduğundan, Hun hükümdarının gönderdikleri, aldıkları ile kıyaslanamaz.

II. Hun İmparatorluğu’nun Yıkılmasından Sonra, Hun-Çin Ekonomik İlişkilerinin Yeni Bir Safhaya Girmesi

İmparator Wu’nun tahta geçtikten sonra, Hunlar’a karşı dış politikasında değişiklik yapmış olduğunu belirtmiştik. Ayrıca, Çin’in menfaatlerini korumak amacıyla, Hun-Çin andlaşmasının ekonomik maddesini lehlerine çevirmek için, birtakım girişimlerde bulunmuştur. Hunlar’ın artık siyasal üstünlüklerini kaybettiğine inanan imparator, M.Ö. 107 yılında Yang Hsin adında bir elçiyi Hun hükümdarına göndererek,

¹¹ SC 110, 2899.

¹² a.g.e., 110, 2896.

oğlunun Çin sarayına rehin yollanmasını istemiştir. Bu teklifi reddeden Hun hükümdarı, eski dostluk ve barış andlaşmasının hâlâ yürürlükte olduğunu hatırlatmıştır¹³. Çin imparatorunun bu şekilde davranarak siyasal bakımdan Hunlar'ı kendisine bağlama girişimleri bu dönem için sonuçsuz kalmıştır. Hun İmparatorluğu'nun, Güney ve Kuzey olarak ikiye ayrılmasından sonra, Hun-Çin ilişkileri hem siyasal hem de ekonomik bakımdan büyük değişikliklere uğrayarak yeni bir safhaya girmiştir.

Güney Hun-Çin İlişkileri

Hunlar, tarihte bir yüzyıl ara ile iki kez bölünmeye uğramışlardır. M.Ö. 58 yılında ilk kez Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılan Hunlar'ın Kuzey bölümü, Chih Chih'nin idaresinde, Dış Moğolistan'da kalırken, Güney Hunlar'ı, Hu Han-yeh başkanlığında Çin'e tâbi olmuşlardır¹⁴. M.Ö. 51 tarihinde Çin sarayına gelen Hu Han-yeh çok büyük bir törenle karşılanmış ve kendisine, başlık, kuşak, elbise, altın bir mühür, yeşim taşı ile süslü değerli bir kılıç, bir çift yay, 4 tane ok, 10 mızrak, tek kişilik bir araba, bir çift eyer ve özengi, 15 at 20 Chin¹⁵ altın, 20.000 bakır para, 77 takım elbise, 8.000 P'i desenli ipekli kumaş, 6.000 Chin ipek hediye edilmiştir. Ayrıca sınır bölgelerinden de 34.000 hu¹⁶ pirinç gönderilmiştir¹⁷.

Sarı ırmağın kuzey-batı kıvrımına, Çin seddinden uzak olmayan bir bölgeye yerleştirilen Hunlar, Çin'e kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı tampon bir devlet görevi yapacaklardı. İki yıl sonra Çin sarayına gelen bu Hun hükümdarına, yeniden 110 takım elbise, 9.000 P'i ince ipekli kumaş, 8.000 Chin ipek hediye edilmiştir¹⁸. Bu belgeden, hediyelerin veriş şeklinde, eskiye nazaran değişik bir durumun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu, şu

¹³ Hun hükümdarının bu teklife cevabı belgede şu şekilde geçmektedir: "Bu isteğiniz, eski anlaşma hükümlerine aykırıdır. Yapmış olduğumuz andlaşmaya göre Çin, barışı sağlamak için her yıl muntazam olarak Çinli prensesler, yiyecek ve giyecek maddeleri göndermeyi taahhüt etmişti. Biz de buna karşılık olarak Çin sınırlarına saldırmamaya çalışıyorduk. Şimdi, Siz bütün bunlara karşı çıkarak benden oğlumu rehin göndermemi istiyorsunuz. Ancak, teklifinizi kabul etmiyorum" demiştir SC 110, 2913; HS 94 A, 3773.

¹⁴ Güney Hunlar arasında, Çin'e tâbi olma konusunda sert ve uzun tartışmalar çıkmıştı. Olayla ilgili olarak bkz. B. Ögel, "Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank. 1981, cilt II, s. 153-154.

¹⁵ Chin ağırlık birimidir. Han döneminde 1 chin 244 gr. idi. Loewe, M, "Records of Han Administration" cilt 1, s. 161 Cambridge University Press, 1967.

¹⁶ Hu, Çin'de kullanılan bir tahıl ölçü birimi. 1 Hu, 19.968 litredir. Loewe, M., a.g.e., s. 161.

¹⁷ HS 94 B, 3798.

¹⁸ HS 94 B, 3798.

şekilde izah edilebilir. Eski andlaşmadan farklı olarak, artık hediyeler her yıl belli miktarlarda değil, Hun hükümdarının Çin sarayına geldiği sırada ve talep ettiği zaman verilmeye başlanmıştı¹⁹. Bu şekilde, barış ve dostluk andlaşmasının ilgili maddesi, Çin'in lehine değişmiş oluyordu. Ancak Hun hükümdarlarının elçi göndermek yerine, sık sık kendilerinin gelmeleri, kaynakların belirttiğine göre Çin için ağır bir ekonomik yük oluyordu²⁰. Bu konuyla ilgili olarak sarayda tartışmalara yol açan bir görüşmeye değinelim. M.Ö. 3 yılında Hun hükümdarı Wu Chu-liu, Çin imparatorunu ziyaret etmek istediğini bildirmişti. Hun hükümdarının bu teklifi üzerine sarayda, büyük tartışmalar çıkmıştır. Çinli devlet adamları, bu ziyaretin Çin için gereksiz bir masraf olacağını ve Çin'e uğursuzluk getireceğini ileri sürerek imparatorun, Hun hükümdarının ziyaret isteğinin kabul edilmemesini rica etmişlerdir²¹. Fakat Çin devlet adamlarından Yang Hsiung imparatora, Hun ve Çin devletleri arasındaki eski tarihi bağlar hakkında bir kısım bilgiler verdikten sonra, Hun hükümdarının ziyaretinin devlete ne kadar ağır ekonomik bir yük getireceğini çok iyi bildiğini ancak, siyasal üstünlük için böyle bir külfete katlanmanın zorunlu olduğunu söylemiş ve teklifin geri çevrilmemesini rica etmişti²². Bu görüşü yerinde bulan Çin imparatoru, bir elçi yollayarak, Hun hükümdarının beraberinde ancak 200 kişi ile kabul edilebileceğini bildirmiştir. Hun hükümdarı M.Ö. 1 yılında saraya ziyarete geldiğinde yanında 500 kişi vardı. Diğer Hun hükümdarlarına olduğu gibi bu hükümdara da 370 takım elbise, 30.000 P'i süslü ipekli kumaş, 30.000 Chin ipek hediye edilmiştir²³. Bu şekilde Hu Han-yeh'den itibaren I. Han döneminde Hunlar'a verilen hediyelerin sayısı, özellikle giyim eşyalarında gittikçe artmış olması, belgelerden de görülebilir. Ancak Wang Mang'ın²⁴,

¹⁹ M.Ö. 48 yılına ait bir belgede, Hun hükümdarının İmparatorun yiyecek yardımı yapılmasını talep etmesi üzerine Yun chung ve Wu-yuan sınır eyaletlerinden 20.000 hu hububat gönderilmiş olduğu yazılmaktadır. HS 94 b, 3800.

²⁰ Hu Han-yeh'nin son olarak başkent Chang-an'da sarayı M.Ö. 33 yılındaki ziyareti sırasında, kendisine pek çok hediye verildiği HS 94 B, 3803 belgesinden anlaşılmaktadır. Daha sonra oğlu Fu chu-lei-jo'nun M. Ö. 25 yılında Çin sarayını sırasında babasına verildiği gibi ona da 20.000 chin ipek, 20.000 pi ipekli kumaş hediye edilmiş olduğu HS 94B, 3808 belgesinden anlaşılmaktadır.

²¹ HS 94 B, 3812.

²² a.g.e. 94 B, 3812-3816.

²³ a.g.e., 94 B, 3817.

²⁴ M.S. 9 yılında, Han sülalesini yıkarak tahtı ele geçiren Wang Mang'ın 14 yıl süren saltanatı sırasında Çin, tarihinin en bunalımlı dönemlerinden birini yaşamıştır. İç ve dış politikadaki başarısızlığı, Çin'in bir iç savaşa sürüklenmesine sebep olmuştur. Neticede M.S. 25 yılında Han İmparatorluk ailesinden gelen bir prens, Kuang-wu ünvanıyla tahta oturarak,

I. Han sülalesini yıkararak, tahtı ele geçirmesinden sonra, Hun-Çin arasındaki bu tür ekonomik ilişkinin devam edip etmediği hakkında kaynaklarda açık bir bilgi yoktur. Bu konu, II. Han sülalesinin kurulmasıyla yeniden önem kazanarak belgelenmiştir.

Wang Mang'ın ölümünden sonra da Çin'in karışık durumunun devam etmesinden yararlanan Hunlar, tek bir güç halinde birleşerek, M.S. 25-48 yılları arasında, Çin'in kuzeyinde yeniden siyasal bir üstünlük kurmayı başarmışlardır. Ancak çok kısa süren bu üstünlükleri, onların yeniden Güney ve Kuzey olarak ikiye ayrılmalarıyla son bulmuştur²⁵.

II. Han döneminde (M.S. 25-220) kaynaklar, özellikle Çin'e tâbi olan Güney Hun devleti ile siyasal ve ekonomik ilişkilere daha fazla ağırlık vermişlerdir. Bu ilişkiler, Güney Hun Devleti'nin ilk hükümdarı Pi (Hu Han-yeh) ile başlamıştır²⁶. Bu hükümdar, 49 yılında oğlunu Çin sarayına göndererek, aralarındaki andlaşmanın yenilenmesini istemiş ve imparatora iki deve, 14 iyi cins at hediye etmişti. Aynı yılın sonlarına doğru, Çin imparatoru da, başlık, kuşak, altın mühür, üstü tüylerle örtülü tek atla çekilen bir kişilik araba, yine dört atla çekilen süslü bir araba, değerli bir kılıç, ok ve yay, bir çift at, 10.000 P'i desenli süslü ipekli kumaş, 10.000 Chin ipek, müzik aleti, davul arabası, mızrak ve zırh gibi araç ve elbise ile He-tung'dan 25.000 hu pirinç ve 36.000 baş koyun ve sığır'ı hediye olarak göndermiştir²⁷. Bir başka belgede daha sonraki yıllarda 10.000 baş koyunun daha gönderilmiş²⁸ olduğuna bakılırsa, Hunlarda günlük yaşamlarının vazgeçilmez bir unsuru olan hayvan ihtiyacının gittikçe artmış olduğu görülebilir. Aynı zamanda, hediyeler arasında ilk defa müzik aletinin de yer alması, bu belgeden anlaşılmaktadır.

yönetimin yeniden bu sülaleye geçmesini sağlamıştır. Kuang-wu ile başlayan bu döneme tarihte "İkinci Han Sülalesi" devri denilir.

²⁵ M.S. 48 yılından itibaren Kuzey Hunları Pu Nu'nun idaresi altında birleşirken Güney Hunları da Hu Han-yeh ünvanlı Pi'nin başkanlığında toplanarak Çin'e tâbi olmuşlardır. Hemen hemen bir yüzyıl ara ile yeniden bölünmeye uğrayan Hunların, artık tek bir imparatorluk halinde birleşme ümitleri de yok olmuştur. 216 yılına kadar devam eden Güney Hun devleti, bu tarihten sonra, beş kabileye ayrılarak yaşamlarını Çin topraklarında sürdürmüşlerdir. Diğer taraftan Kuzey Hun Devletinin Batı'daki faaliyetleri 153 yılına kadar izlenebilirken, bu tarihten sonra adlarına rastlanamamıştır.

²⁶ Pi, bu ünvanı alış sebebini, Hunların bir yüzyıl kadar önce Çin'den gördükleri yakınlığa bağlamıştır. Hou Han Shu 89,2942 (Le-Hen basımevi) Bu kaynak daha sonra HHS şeklinde verilecektir.

²⁷ HHS 89, 2943-44; TCTC 44, 1415.

²⁸ HHS 89, 2948.

Çin kaynakları aynı yıl içinde Hun hükümdarına aşağıda gösterilen çeşitli hediyelerin yollanmış olduğunu yazmaktadır. Çin imparatorunun vermiş olduğu hediyeler şunlardır:

100 P'i desenli süslü ipek kumaş, 4 Tuan²⁹ uzunluğunda ince ipekli kumaş, 10 Chin altın ile portakal, lung-yüen³⁰, Li-Chih³¹ gibi meyvalarla birlikte, hükümdarın annesine, karısına ve asillerine hediye edilmek üzere, 10.000 P'i işli ipekli kumaş göndermiştir³². Bu belgede ilk kez, Hunlar'a gönderilen hediyeler arasında meyva adlarına rastlanmaktadır. Halbuki daha önce meyva gönderildiğine dair kaynaklarda bir bilgi yoktur. Hunlar'a bu şekilde devamlı hediye verilmesi âdet halini almıştı. 56 yılında, Pi'nin ölümü ile yerine geçen kardeşi Mo'ya, taziye mektubu ile birlikte, bir mühür, başlık, 3 takım koyu kırmızı elbise, küçük bir kama, süslü bir kuşak ile prens ve asillerine de 4000 P'i süslü ipekli kumaş gönderilmişti³³.

Güney Hun devleti hükümdarlarına en son olarak 143 yılında hediye gönderilmiş olduğu yazılmaktadır. Bu tarihte, yeni tahta çıkan Hun hükümdarı Tu Luo-chih'ya Çin sarayında bulunduğu sırada mühür, dört atla çekilen örtülü bir araba, davul arabası, tek kişilik bir araba, değerli bir kılıç, 2000 P'i ipekli kumaş gibi hediyelerin yanında, ayrıca karısına ve maiyetine de çeşitli altın ve ipekten yapılmış eşyalar, dört tarafı kapalı iki araba verilmişti³⁴. Hediyelerin devamlı bir şekilde artmış olduğu Hun hükümdarının bir mektubundan da anlaşılmaktadır³⁵.

Hun-Çin ekonomik ilişkileri bahsinde, birinci ana grupta topladığımız "hediye gönderme" politikasının, nasıl başladığı, ne şekilde değişikliklere uğrayarak uygulandığı belgeler elverdiği ölçüde incelenmeye çalışılmıştır.

Hun-Çin Ticari İlişkileri

Bu kısımda, Han döneminde Hun-Çin ticaretinin ne zaman başlamış olduğu ve nasıl yapıldığı anlatılmaya çalışılacaktır. Aslında Çin kaynakları,

²⁹ Eski Çin uzunluk birimlerinden biridir. 1 tuan, 8 ch'ih e eşittir. 1 ch'ih ise 0,3581 metredir.

³⁰ Bir tür meyvedir, kurusuna da Kuei-yüan denir.

³¹ Güney Çin'de yetişen bir tür meyvedir.

³² HHS 89, 2944.

³³ a.g.e. 89, 2948.

³⁴ a.g.e. 89, 2962-63.

³⁵ 88 yılındaki Hun hükümdarının mektubunda, atalarının Çin himayesine girdikten sonra çoğaldıklarını, kendisinin Çin'de doğduğunu, Çin yiyecekleri yediğini, her yıl verilen hediyelerin sayısının bilinmeyecek bir şekilde artmış olduğunu ifade etmişti (HHS 89, 2953 de yer alan bir belgede, 90 yılında Hunların 34.000 aile, 237.300 kişi, oldukları ve 51.700 askeri bulunduğu yazılmaktadır).

Hunlar'ın Çinlilerle ticarete girişmiş olduğundan bahsetmekle birlikte, bu ticaretin ne şekilde yapıldığı, ne gibi mallar alınıp satıldığı hususunda açıklık getirmemektedir. Bu bakımdan mevcut belgelerdeki az da olsa birtakım bilgilerle yetinmek zorundayız. Böyle bir ticaretin, biraz olsun açıklığa kavuşabilmesi için bu dönemdeki Çin'in dış ticaretine kısaca göz atmamız gerekir. Han döneminde Çin'in dış ticareti 3 gruba ayrılarak incelenebilir:

1. Sınır ticareti (Hunlarla yapılan bu ticaret olmuştur.
2. Kara yolu ile Batı memleketleriyle yapılan ticaret.
3. Denizaşırı ticaret.

Biz burada, Hun ile ilişkilerinin açıklanması bakımından birinci grupta yer alan sınır ticareti üzerinde duracağız. Bir devletin ticaretinin gelişmesi şüphesiz ki, tüccarların çeşitli faaliyetlerine dayanır. Han döneminde, tüccarların oldukça aktif bir rol oynadıkları görülmektedir. Memleket içinde ve sınırlarda dolaşan tüccarlar, yeni ve zengin kaynaklar bulmak amacıyla hareket etmişlerdir. Bu dönemde tüccarların yanı sıra, sınırlarda oturan askerlerin de bu tür faaliyetlerde bulunmaları, Çin'in ticaretinin yaygınlaşmasında etken olmuşlardır. M.Ö. 3 yy. dan önce, sınırları korumakla görevli askeri birlikler içinde kamp pazarları kurulmuştu. Çok eski devirlerden itibaren, askerlerin içinde kurulan bu pazarlar hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Genelde, Çin içinde üç pazar tipine rastlanmaktadır.

1. Chün Shih, askeri kamp pazarları,
2. Kuang Shih, sınır pazarları,
3. Sınır şehirlerinde kurulan normal pazarlar.

Hunlar'la yapılan ticarete önemli olan ikinci tipteki Kuang Shih veya sınır pazarlarıdır. Belgelerde Hunlar'ın Çinlilerle olan ticari ilişkilerine ilişkin ilk bilgilere, İmparator Ching'in (M.Ö. 156-141) tahta geçişinin ilk yıllarının olayları verilirken rastlanmaktadır. Bu tarihte, Büyük Hun İmparatorluğu hükümdarı Chün Ch'en ile eski andlaşma yenilenirken, Hunlar'ın serbestçe sınır pazarlarında alışveriş yapmaları hususu, andlaşma metni içinde yer almıştı³⁶. Genelde, eski andlaşma yenilenirken, büyük pazarların kurulması da söz konusu edilmiştir³⁷. Çin kaynaklarında Hunlar'ın, sık sık büyük pazarların açılmasını istemiş oldukları yazılırken,

³⁶ SC 110, 2904; HS 94 B, 3764.

³⁷ M.S. 98 yılında Hunlar, aralarındaki eski andlaşmayı yenilerken Çin'den, büyük sınır pazarlarının açılması isteğinde de bulunmuşlardır. HS 94 a 3765.

bu pazarların nerelerde kurulduğu ve ne şekilde alışveriş yapıldığı açıkça belirtilmemiştir.

Ticaretin, büyük Hun Devletinin parçalanmasından sonra önem kazandığı görülür. Çin, Kuzey ve Güney Hun devletlerine karşı değişik siyasi ve ekonomik bir politika izlemiştir. Güney Hun devleti ile olan ilişkiler, genellikle “hediye verme” yolunda gelişmişti. Buna karşılık Kuzey Hunlar’la ekonomik ilişkileri ne şekilde olmuştu? Her iki Hun devletinin siyasi statülerinin ayrıcalık göstermesi, Çin ile olan ekonomik ilişkilerinde de farklılıklar doğurmuştur. Belgelerden, Kuzey Hun devletinin Çin ile sık sık ticaret yapmak amacıyla girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Siyasal statüleri değişik olduğundan, Güney Hunları gibi, devamlı hediyeler alamamışlardır. Bu bakımdan vergi ve yağmalarının yanında, ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için ticaret yapma girişiminde bulunmuşlardır. M.S. 50 ve 52 yıllarında arka arkaya Çinlilere elçiler yollayarak anlaşma yapmak istemişlerdir. Wu-wei³⁸ valisine gönderilen ilk Kuzey Hun elçilik heyetinin teklifi, Çin sarayında Çin veliahtının konuşmasından sonra reddedilmişti³⁹. İki yıl sonra Kuzey Hunlar’ı, yeniden elçilikle birlikte at ve deri getirerek, Batı memleketlerinin elçileriyle birlikte, saraya kabul edilmelerini istemişlerdi. Bu konu ile ilgili olarak, saray danışmanlarından Pan Piao, fikrini şöyle ifade etmiştir:

“Bugün Güney Hun hükümdarının bize tâbi olduğunu gören Kuzey Hunlar’ı, menfaatleri gereğince, Çin ile anlaşmaya çalışmaktadırlar. Çok uzaklardan *deri*, *at* ve *sığır* getirerek, bizimle alışveriş yapmak istemektedirler. Ne zaman ki, bir devlet karşı devlete hediyeler vererek anlaşma isteğinde bulunursa, o devletin zayıf olduğu anlaşılır. Bugün için henüz Kuzey Hunlarını kazanamadık, ama bir taraftan Güney Hunlarına yardım ederken, Kuzey Hunlarıyla ilişkimizi de tamamen kesmek doğru olmaz. Onlar bize nasıl nazik davranıyorlarsa, bizim de aynen öyle davranmamız gerekmektedir. Hediye verirken takınılan tavırlara ve

³⁸ Eskiden Hun toprağı olan bu yer, İmparator Wu zamanında Çin’in eline geçmiştir. Bugün Kansu eyaletindeki Wu-wei hsiendir.

³⁹ Çin veliahtı bu teklifle ilgili olarak görüşünü ifade etmiştir:

“Güney Hun hükümdarı, çin’e yeni tâbi olmuştur. Kuzey Hunları, bizim Güney Hunları ile birlik olarak kendilerine saldırmamızdan korktukları için, bugün bizimle anlaşmak istemektedirler. Şu anda herhangi bir karşı saldırıda bulunamayacağımıza göre, onlarla iyi münasebetler kurabiliriz. Ancak böyle bir hareket, Güney Hunlarının bize karşı itimatlarını sarsabilir ve şüphelenmelerine neden olur” şeklinde konuşunca, İmparator Wu-wei valisine haber yollayarak, teklifin geri çevrilmesini istemiştir (HHS 89, 2945-2946).

söylenen sözlere dikkat etmek lâzımdır.” şeklinde konuşan Pan Piao daha sonra, Hunlarla ilgili birtakım siyasal olaylara da değinmiştir ⁴⁰.

Bu konuşmalardan etkilenen Çin imparatoru, Kuzey Hun hükümdarına verilmek üzere, 500 P’i desenli ipekli kumaş, yay koyacak bir torba, 4 ok; ayrıca gelen iki Hun elçisinin her birine 400 P’i desenli kumaş, birer tane de kılıç hediye etmiştir ⁴¹. Ancak, Çin kaynakları bu şekilde hediyeler verilmiş olduğunu yazarlarsa da, aralarında herhangi bir dostluk andlaşmasının yapılmış olduğuna dair bilgi vermemektedirler.

Ancak, Kuzey Hunlarının kuvvetlenerek, Çin sınırlarında geniş çapta yağmalarda bulunmaları imparatoru endişelendirdiğinden, bu akınlara son vermek amacıyla, Kuzey Hunlarının serbestçe ticaret yapma isteklerini kabul etmiştir ⁴². Hunların en son girişimlerine ait haber, 84 yılındaki bir belgede görülür. Bu tarihte, Hun hükümdarı Wu-wei valisine elçi göndererek, ticaret yapmak istediklerini bildirmişti. Çin sarayı teklifi kabul ederek, karşılanmaları için, Wu-wei valisinden bir heyet göndermesini emretmişti. Böylece içlerinde prenslerin de bulunduğu Kuzey Hun kabileleri, ticaret amacıyla beraberlerinde 10.000 *sığır* ve *koyun* ile Çin’e gelmişlerdir ⁴³. Bu belge, devletin izni ile Hunlar’la yapılan resmi ticarete ait en son haberdur.

Han döneminde bu tür resmi ticaretin yanı sıra, yasal olmayan yollarla da ticaretin yapıldığı kaynaklardan öğrenilmektedir. Çin’in geçmiş yönetimlerinden başlamak üzere, konulmuş katı kurallara ve yasaklara rağmen, Hunlar’la ve diğer sınır milletleriyle bu tür ticaretin yapılmış olduğu görülmektedir. Han döneminin ilk zamanlarında, Çin’in kuzey sınırında oturan bir kısım tüccarlar, Hunlar’la bu tür bir faaliyete girişmişler ve zenginleşmişlerdir. Bunlardan biri de, Hunlarla yapmış olduğu kaçak ticaretten zenginleşen Ma-yi de oturan Nieh Weng I adında bir Çinli idi. Ticaret dolayısıyla Hunlar’ı iyi tanıyan ve güvenini kazanan bu tüccar, Çin sarayı tarafından, Hun hükümdarını tuzağa düşürmek için, Hun sarayına gönderilmişti. Nieh Weng I, Hun hükümdarına, Ma-yi şehrinin tüm zenginliğine sahip olabilmesi için, buraya saldırması teklifinde bulunmuştur. Plan gereğince yapılan bu öneri, Hun hükümdarı tarafından kabul edilmişse de, şehre girdiği anda, bunun bir tuzak olduğunu da anlamıştı ⁴⁴. Bu olay, her iki devlet arasındaki dostluğun bozulmasına ve

⁴⁰ HHS 89, 2946-47; TCTC 44, 1420-21.

⁴¹ a.g.e. 89, 2947.

⁴² a.g.e. 89, 2949; TCTC 45, 1445.

⁴³ a.g.e. 89, 2950; TCTC 46, 1500.

⁴⁴ HS 52, 2403-2404.

savaşların başlamasına neden olmuştur. Bu Çinli tüccar, Hun hükümdarının itimadını kazanmış olduğundan, bu şekilde Çin sarayı tarafından görevlendirilmişti. Ma-yi şehrinin zenginliğini sunma önerisine gelince Hun hükümdarının böyle bir teklifi şüphelenmeden kabul etmiş olması, belki de Hunlar'la daha önce de bu çeşit ilişkilerde bulunduğundan kaynaklanmaktadır.

Bu dönemdeki kaçakçılığın esasını anlamak için, hangi malların yasaklanmış olduğuna kısaca değinelim. Bu konu ile ilgili belgeler, az ve dağınık olmasına rağmen, yine de bir genelleme yapabiliriz. Han döneminin ilk zamanlarında, savaş aleti yapmak için kullanılan demirin Çin sınırları dışına çıkartılması yasaklanmıştı⁴⁵. Demirin yanısıra, 10 yaşından küçük atların da sınır dışına çıkartılmaması emredilmişti⁴⁶. Yine bir belgede göreceğimiz gibi, at'ın yanında, bir çeşit kavisli yayın da bu yasaklanan mallar arasında yer aldığı bir gerçektir⁴⁷. Çin'deki bu yasaklanan maddelerin, ekonomik açıdan ziyade, askeri bakımdan önem taşıdığı görülebilir. Silah yapımında kullanılan demir ve diğer stratejik silahlar, Çinlilere göre, yabancıların eline geçtiği takdirde, onların kuvvetlenmelerine yol açabilirdi. Bu düşünce ile hareket edilerek, birtakım yasaklamalar konulmuştur. Yabancılar satılması yasaklanan mallar az çok kaynaklarda belirtilmişse de. Çin'e girmesi yasaklanmış maddeler hakkında hiç bir bilgi yoktur.

Han döneminde, özellikle imparator Wu zamanında kaçakçılıkla ilgili olarak ağır cezalar uygulanmıştır. Örnek olarak M.Ö. 121 yılındaki bir olayı verebiliriz. Bu tarihte, Çin'e tâbi olmak için Hunlar'ın Hun Yeh prensi ve beraberindekiler başkente gelmişlerdi. Bunu duyan çok sayıda tüccar, ticaret yapmak amacıyla toplanmışlardır. Ancak imparator, Hunlar'a kaçak mal sattıklarını iddia ederek 500 Çinli tüccarı ölüme mahkûm etmiştir. Bu olayı öğrenen Çinli bir devlet adamı adamı şiddetle karşı çıkmış ve "alelade halk, başkent Ch'ang-an'da satılacak malların hangilerinin yasak olduğunu nereden bilsin" diye konuşmuştur⁴⁸. Bu belgeden, yasaklanan mal ticaretinin yalnızca Çin sınırları içinde değil, aynı zamanda, başkent pazarlarında da geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada bir noktaya değinmek gerekir ki, o da, *ipeğin*, yasaklanan mallar arasında yer almamasıdır. Bu da yasaklamaların askeri amaçla yapılmış olduğunu bir defa daha gösterir.

⁴⁵ SC 110, 2969; Demirin Çin sınırları dışına çıkarılması bir fermanla yasaklanmıştı.

⁴⁶ M.Ö. 146 yılında, İmparator wei wan'ın teklifi üzerine bu şekilde bir ferman yayınlanmıştır (HS 5, 147).

⁴⁷ HS 7, 222.

Kaynaklar, Han döneminin ilk zamanlarından itibaren, Hun ve Çinliler arasında yasal ve yasal olmayan yollarla, ticaret yapıldığı haberini vermekle birlikte, bu ticaretin ne şekilde gerçekleştiğini, hangi malların alınıp satıldığı hususunda bir açıklık getirmemektedirler. Mevcut belgelerin bir kaçında, Hunlar'ın satış için, sığır, koyun, at ve deri getirmiş olduklarına bakılırsa, daha çok hayvan satmış oldukları görülebilir. Buna karşılık Çin'den, ipekli eşyalar ile yiyecek maddeleri satın aldıkları söylenebilir.

Han döneminde, Hun-Çin ekonomik ilişkileri, siyasal bir andlaşma ile başlamış, Hun İmparatorluğu'nun kuvvetli olduğu zamanlarda, tek taraflı ve Hunlar lehinde gelişme göstermiştir. Bu durum, imparatorluğun yıkılmasıyla yerine kurulan, siyasal statüleri ayrı iki Hun devleti zamanında değişikliğe uğramıştır. Dış politikası gereğince Çin, her iki Hun devletiyle ayrı bir ekonomik ilişki kurmuştur. Konu ile ilgili kaynaklardaki bilgiler, az da olsa genel bir fikir vermesi bakımından önemli sayılırlar.